

Psikanaliz Defterleri 16
Çocuk ve Ergen Çalışmaları

.....

Gerçek ve Sanal

Psikanaliz Defterleri 16
Çocuk ve Ergen Çalışmaları

Gerçek ve Sanal

YAPI KREDİ YAYINLARI

İçindekiler

- 7 • Gerekçe
- 9 • Önsöz Sezai Halifeoğlu
- 11 • Dijital Dünya: İçimizdeki Sanal Dünyanın
Dışarıdaki Kopyası Sezai Halifeoğlu
- 27 • Dijital Teknolojiler Ergenlik Sürecini
Değiştirdi mi? Serge Tisseron
- 43 • Ergenlerle Uzaktan Klinik Çalışma:
Yakınlaştıran Uzaklık Talat Parman
- 51 • Ekranlar Birer “Üçüncü” müdür? Daniel Marcelli
- 71 • Dijital Çağda Teknolojik Araçlar:
Aşırı Kullanım mı Yoksa Bağımlılık mı? Neslihan Zabcı
- 81 • Dijital Divan:Yeni Bir Terapötik Olanak Olarak
Makine Terapisi Aziz Zambak
- 99 • Psikanaliz Yapay Zekâ Hakkında Ne
Söyleyebilir? Oğuzhan Nacak
- 109 • Çevrimiçi Psikanalitik Psikoterapi
Gerçek mi, Değil mi? Ali Algın Köşkdere
- 119 • Yapay Zekâ Uygulamaları ve Psikanaliz:
Bedensiz Bir Ruhsallık Mümkün mü? Gamze Özçürümez Bilgili
- 143 • *Like* Ekonomisi Bilal Ersoy
- 151 • “Hayır” Ekranının Arkasında Alexandre Morel
- 159 • “İçinde Yaşadığım ‘Sanal’ Deri”: Bilgisayar Oyunlarındaki
Skin Kavramının Çocukların Benlik Gelişimi
Üzerindeki Etkisi Petek Halman Kara
- 175 • Sanallık Aslında Başka Bir Gerçeklik midir?
Psikanaliz ve Fizik Selin Demet
- 193 • Sanal Bebekten Gerçek Bebeğe Ayşe Yıldız
- 205 • İki Güneş Naci Doruk Çakmak
- 215 • Katkıda Bulunanlar

Gerekçe

Değerli okurlar,

Yirmi beş yıl önce başladığımız Türkiye’de psikanalizi ve psikanalitik uygulamayı kurumlaştırma çabamızda başarıya ulaştık. Hem ulusal hem de uluslararası düzlemlerde tanındık ve hayli önemli bir yer edindik. Çeyrek yüzyıl bireysel yaşamlar için uzun görünebilir. Ama insanı anlamakta devrim yaratmış bir kuramın uygulamasının Türkiye gibi büyük bir ülkede hızla yaygınlaşmasının başarılı olmuş olması açısından da göreceli olarak kısa bir süredir. Bu süre zarfında psikanaliz dernekleri kurduk, onların ulusal ve uluslararası düzeylerde tanınmasını sağladık. Aynı zamanda psikanalizi tanıtmayı ve geliştirmeyi hedefleyen çok sayıda etkinlik düzenledik ve onlarca yayın yaptık. Yirmi beş yıl önce ülkemizdeki psikanalist sayısı bir elin parmaklarını geçmezken, bugün Uluslararası Psikanaliz Birliği’ne bağlı olan İstanbul Psikanaliz Derneği ve Psike İstanbul bünyesinde yüzden çok üye ve aday psikanalist, alanda çalışmalarını sürdürmektedir.

Bugün bir önemli adım daha atıyor ve şimdiye kadar nispeten eksik bıraktığımız çocuk ve ergen psikanalizi alanında yayın ve etkinliklerden oluşacak bir çalışmayı başlatıyoruz. Elinizde tuttuğunuz ve düzenli olarak yayımlanacak olan *Psikanaliz Defterleri Çocuk ve Ergen Çalışmaları* bu çabanın ilk ürünü olarak, psikanalizin ayrılmaz bir parçası olan çocuk ve ergen psikanalizi alanında özgün yazılara ve çevirilere yer verecek. *Psikanaliz Defterleri*’ne yine aynı alanda özgün ve çeviri yapıtların yayımlanacağı ve Cogito Dizisi’nde yer alacak bir kitap dizisi de eşlik edecektir. Türkiye’de bir çocuk ve ergen psikanalizi kitaplığı oluşturmayı hedefleyen bu yayın çabamızı, çeşitli toplantı ve etkinlikler düzenleyerek de desteklemeyi planlıyoruz. 2018 sonbaharından bu yana, Yapı Kredi Kültür Merkezi’nde her ay düzenlediğimiz toplantılarda çocuk ve ergenlerin sorunlarını psikanaliz kuramından ve uygulamasından yola çıkarak tartışıyoruz.

Mesleki yaşamlarında çok uzun süredir çocuk ve ergen analizanlarla çalışan bizler, psikanalizin bir “bütün” olduğuna inanıyoruz. Evet, psikanalizin ilk uygulamaları erişkin bireylerle yapılmıştır ve psikanalitik çerçeve ve düzenek de bu yaş grubuna göre düzenlenmiştir. Ve şüphesiz çocuk ve ergenlerle çalışırken analitik çerçeve ve düzenekte bazı değişiklikler yapmak

gerekmektedir. Ancak psikanalitik kuram ve süreç analizinin yaşına göre değişmez. Sigmund Freud'dan başlayarak hemen tüm psikanalistler, insan ruhsallığını doğumdan ölüme kadar bir süreklilik içinde gelişen dinamik bir yapı olarak ele almışlardır. Bugünün sorunlarının kaynağının geçmişte yattığını öngören psikanalitik yaklaşıma göre, bir erişkinin psikanalizinde yalnızca günceli değil geçmişi yani çocukluk ve ergenlik dönemleri de zorunlu olarak ele alınır. O nedenle erişkinle yapılan psikanalitik çalışma bile bir anlamda bir çocuk ve ergen psikanalizi uygulamasıdır. Öte yandan çocuklarla, ergenlerle dahası bebeklerle yapılan psikanalitik çalışmalar, psikanalitik kuramın gelişimine çok önemli katkılar sağlamıştır.

Bugün ortaya çıkışının üzerinden yüzyıl geçtikten sonra, psikanalizin erişkin-çocuk-ergen-yaşlı bireylerle olan özgün uygulamalarının tek bir bütünü yani “psikanalizi” oluşturduğunu söyleyebiliriz.

O nedenle “tek bir psikanaliz var” diyor ve analizinin yaşı ne olursa olsun onunla çalışanın da –seansta bilinçdışını, aktarım/karşı aktarım ilişkisini ve çerçeveyi dikkate aldıkça– “hep aynı psikanalist” olduğunu söylüyoruz.

Yayın Kurulu

Evet, artık dijital çağdayız. Şimdiye dek içinde var olduğumuz ve zamanla ötekinde de boy göstereceğimizi sandığımız belirli ikili sahnelerimiz vardı: “bu dünya ile öbür dünya”, “üstünde yaşadığımız gezegen ile geri kalan uzay”, “Evren ile ötesi”. Bunlara, nicedir hayali kurulan, fantastik filmlere konu olagelen yeni bir ikili eklendi: “gerçek ile sanal”. Daha doğrusu var olan mekanları ve içlerindeki deneyimleri gerçek olarak niteliyorduk zaten; sanal olan yeni ortaya çıktı. Aslına bakılırsa sözcükler hakikati tam yansıtmıyor olabilir; gerçek dediğimiz aynı zamanda sanal, sanal dediğimiz ise bir ölçüde gerçek değil mi!

Son zamanlarda, çeşitli disiplinlerce farklı platformlarda bu yeni (sanal) alem hakkında bol miktarda tartışma ve çalışma yürütüldüğüne tanık oluyoruz. Ve bunlar oldukça merak uyandırıyorlar. Psikanaliz açısından da durum aynı. Her yerde sanal dünya ve dijital teknolojiler ile ilişkili konularda sempozyumlar yapılıyor. Giderek daha fazla sayıda yazının bu konulara ışık tutmaya çalıştığını da görüyoruz. Sanal dünyaya ilişkin keşfedilmeyi bekleyen her bakımdan o kadar çok şey var ki... Psikanalizin uygulamasında, ele aldığı öznelerin söyleminde ve semptomlarında dijital teknolojilerin etkileri çoktan yerini aldı bile. Sıra, psikanalizin, bu teknolojiler sayesinde ortaya çıkan sanal dünyayı keşfederek hayatımıza dahil olan yeni olguları kuramsallaştırmasında.

Psikanaliz Defterleri yayın kurulu olarak biz de aynı motivasyonla yeni sayımızı bu temaya ayırmaya karar verdik. Sanal dünya üzerine düşünmek, araştırmak ve onu kuramsallaştırarak tanıdık kılma çabalarına katkı sunmak istedik. Sonuçta ortaya çıkan bu sayının içinde 15 makale yer aldı. Yazarlarının hemen hepsi ruhsallıkla ilgili disiplinlerden. Bir yazının yazarı, yapay zekâ üzerine bir araştırmacı ve felsefeci.

Bu sayının içindeki makalelerin çoğunluğu sanal dünya hakkında en çok ilgi duyulan konular üzerine yazıldı: Yapay zekâ ve onun psikoterapi dahil hayatlarımızdaki yeri, çevrimiçi terapi, bilgisayar oyunları ve cep telefonu başta olmak üzere insanın ekranla ilişkisi, dijital teknolojiler ve ergenler, sosyal medya kullanımı gibi konular farklı boyutlarıyla psikanalitik perspektiften ele alındı. İki makale ise “gerçek ve sanal” temasına, akla pek gelmeyen konular

aracılığıyla değinmiş ki son derece ilgi çekiciler: Biri, ultrason sayesinde an-
nebabaların gerçek bebekten önce sanal bebekle tanışmasını ele alıyor; diğer
yazı ise soyut psikanalitik kavramları özellikle kuantum fiziğinin ilkeleri
ışığında somut gerçekliklere uyarlama girişiminde bulunuyor.

Yeni sayımızın, okurun, içinde gitgide daha uzun süreler geçirdiğimiz
sanal dünya hakkındaki düşüncelerini zenginleştireceğini umuyoruz.

Sezai Halifeoğlu

Dijital Dünya: İçimizdeki Sanal Dünyanın Dışarıdaki Kopyası

Tarih boyunca icatlarımızın birçoğunun esin kaynağı ya kendi bedenimiz ya da doğadaki diğer canlılar, nesneler ve olgular olmuştur. Nihayet beynimizin işleyişini taklit etmeyi başardık ve ortaya bilgisayarlar çıktı. Kurduğumuz toplulukları, toplumsal ağları taklit ederken de internet. Önemli son gelişme ise yapay zekâ yazılımıyla zekâ yetimizin daha ileri seviyede taklit edilmiş olmasıdır.

Tüm bu teknolojik gelişmelerin, kendisine “bilen insan” anlamına gelen Homo Sapiens ismini veren türümüzün kaderi olduğunu kabul etmemiz gerekir. Kabul etmek dedim çünkü teknolojik gelişmeleri heyecanla karşıladığımız gibi, beraberinde getirdiği değişimler, türümüzün ve gezegenimizin geleceğinden endişe duymamızın yeni bir gerekçesi olabiliyor. Kader dedim çünkü doğal seçim yasası bizim bilen bir varlık olmamızı olanaklı kılan özellikleri seçerek akıbetimizi yani bugünlerin geleceğini on binlerce yıl önceden belirlemiş oldu.

Evrim sürecinde beynimizde “ayna nöronlar”ın ortaya çıkışı, belki de gelişen bu özellikler içinde en belirleyici olmuş olanıdır. Varlıkları ve işlevleri kısa bir süre önce keşfedildi ve dile getirildiği gibi bu, DNA’nın keşfi kadar önemli bir keşif. İnternette aldığım bir tanıma göre *ayna nöronlar*, “gözlemlenen ve yürütülen eylemleri eşleştirme, hem ‘bireyin kendi eylemlerini’ hem de ‘başkalarının eylemlerini’ kodlama kapasitesine sahip nöronlardır.”

Beynimizde gelişen bu nöronlar sayesinde iki şeyi yapabilir olduk: Kodlama ve kopyalama. Ayna nöronlar ve muhtemelen başka işlevleri olan beyin hücrelerinin iş birliğiyle, duyu organlarımızla algıladığımız dışarıdaki şeylerin içeride imgesel birer kopyasını çıkarabilen bir canlı olduk. Bu kopyalara bellek, bilgi ve düşünce gibi isimler veriyoruz. Beynimizdeki başka nöronların ise bu kopyalardan yararlanarak onlara benzer ama farklı olan yenilerini oluşturma potansiyeline sahip olduklarını düşünebiliriz. Yaratıcılık dediğimiz yeteneğimizin kaynaklarından birisi budur. Bu şekilde ortaya çıkan yeni

fikirler ya diğer insanlarla paylaştıkça yaygınlaşıyor ya da onları bir icat veya yenilik olarak somutlaştırarak hayata geçiriyoruz.

Dile getirdiğim bu fikirler bir kurgudan fazlası değildir. Çünkü söz konusu olan insan beyninin ruhsal-zihinsel işlevleriyse eğer, yalnızca bilimsel verilere dayanarak onun hakkında gerçeği tam yansıtan bir söylemde bulunmak şimdilik mümkün değil. Çoğunlukla yapabildiğimiz şey, bilimsel verileri kurguyla tamamlayarak ilerlemeye çalışmaktır.

Bahsettiğim nitelikler aslında ne bizim türümüze özgüdür ne de yalnızca beynimize ait süreçlerdir; doğadaki genel bir eğilimin bizdeki özel bir yansımasıdır. Kopyalama, gezegenimizdeki canlı aktivitesinin temel yasalarından biridir. Örneğin: Canlılarda üreme, DNA'nın kopyalanmasıdır; beyni gelişkin olan türlerde öğrenme, gözlemlenen veya deneyimlenen görüngülerin kopyalanmasıdır.

Bilgisayarların belirli işlevleri yerine getirebilmesini, programları çalıştırabilmesini sağlayan bir dizi komuta *kod* denir. Aynı şekilde canlı yaşamı var eden, onu daim kılan ve organizmanın belirli fonksiyonları yerine getirmesini yöneten bilgiyi taşıyan genler de *biyolojik kod* sistemidir. DNA zincirleri farklı şekillerde dizilerek bilgisayarı çalıştıran kodlar gibi iş görür. Organizmanın bu genetik altyapısı yazılım mühendisliği sayesinde taklit edilmiş oldu. Yani doğada olan bir şeyi kopyalamış olduk yine.

Artık kod yazarak insan bedeninin ve zihninin yapabildiği çoğu şeyi cansız madde üzerine yansıtabiliyoruz. Özellikle de zihnimizin işleyiş biçimi esin kaynağı olmaya ve taklit edilebilmeye başladıktan sonra bilişim teknolojisindeki icatlar çeşitlenip yaygınlaştı. Bu icatların işlevlerinin sonucu ortaya çıkan ve bizi içine çeken ortamlara sanal ya da dijital dünya gibi isimler verildi. Peki, beynimizin ruhsal-zihinsel işlevleri gerçek mi ki böyle bir terminolojiyi tercih ettik? Ruhsal-zihinsel olan da sanal değil mi?

Bir süredir kullandığımızda olan farklı göndermeleri olan *avatar* diye bir sözcük var. Bu kullanımlardan biri, Hint mitolojisinde tanrıların, özellikle tanrı Vişnu'nun yeryüzüne indiğinde büründüğü şekillerdir. Bilgi-işlem teknolojisinde ise avatar, "karakterin grafiksel temsilinin adı"dır. Dijital dünyada aynı zamanda "kişiyi simgeleyen resim ya da işaretler bütünü" anlamında kullanılır.

Bu sözcüğün psikanalitik bir kavram olarak kullanılabileceği yönünde bana esin kaynağı olan ise son iki anlamından çok "Avatar" isimli bilimkurgu filmi. O filmde, insanlar beyinleri bir makineye bağlanmış halde hareketsiz bir şekilde yatarken rüya aleminde gezinirler. Uyku esnasında zihinlerinde olup bitenler o kadar canlı ve gerçektir ki rüyalarında karışıkları maceralar onların hareketsiz masum bedenlerinin ölümüyle sonuçlanabilmektedir. Bir

nevi düşlem dünyasında avatarlar birbirlerine âşık olmakta, dahil oldukları sanal topluluğa öyle güçlü yatırım yapmaktadırlar ki gerçek yaşama bir daha dönmek istemeyebilmektedirler. Tasavvufi bir ifade kullanacak olursam, ruhani olanı tensel olana tercih ederler.

Bu bilim kurgu filmi bana göre fantastik olmaktan çok, tamamıyla insanın hakikatini yansıtıyor. Daha doğrusu örtük hakikati gözler önüne seriyor. Çünkü *Homo sapiens* gerçekten de avatari olup yaşamda ağırlıklı olarak bu düzeyde sahne alan bir canlıdır. Beynimizin ruhsal-zihinsel işlevleri sayesinde dil alanında ortaya çıkan bir varlık vardır ve buna özne deriz. Özne, bedenle temsil edilen biyolojik varlık olan bireyin avatarıdır.

Evrin sürecimizdeki en önemli sıçramalarımızdan biri, dil yetisini geliştirmiş olmamızdır. Eğer bu yetiyi geliştirmemiş olsaydık; içinde belleğin, düşünce ve düşünmenin, düşlemin ve yaratıcılığın, duygunun, empatinin ve bağ kurmanın yeşereceği ruhsal-zihinsel dediğimiz o boyut da olmayacaktı. Ve biz de yaşam mücadelesinde yalnızca içgüdülerine güvenmek zorunda kalan bir tür olacaktık. Oysaki düşünen, zeki, muhakeme eden ve bu sayede seçimler yaparak yaşayan bir canlıyız; içgüdülerinin kısıtlı repertuvarına göre hareket eden değil. Ya da daha doğrusu biz öyle sanıyoruz.

Çünkü dil yetisi sayesinde ortaya çıkan ruhsal-zihinsel işlevlerimiz, aslında çoğu organizmayı hayatta tutan kalıtsal eğilimlerin türümüze özgü bir yorumudur. Ruhsal-zihinsel işlevler bize özgü olabilir fakat onları eşi benzeri olmayan niteliklermiş gibi gördüğümüzde, onların gerçekte diğer canlılardaki içgüdülerle aynı amaca hizmet ettiğini göz ardı etmiş oluyoruz. Halbuki ruhsal-zihinsel işlevlerimizi içgüdüyle aynı kökene dayandırmak, bize karmaşık ve anlaşılmasız gelen zihnimize ilişkin yepyeni içgörüler kazandırır.

Burada şu önermede bulunmuş oluyorum: İnsandaki *ruhsal-zihinsel nitelikler*, diğer canlılardaki iki temel içgüdü'nün –hayatta kalma ve üreme içgüdü'sünün– insanda aynı işi gören versiyonudur. Her canlı türünün yaşam döngüsünde sergileyeceği tipik eylem ve eğilimler genlerin içinde kaydedilmiştir. Ruhsal-zihinsel niteliklerimiz de DNA zincirlerinden oluşan genlerde kodlanmıştır, tıpkı hayvani içgüdüler gibi. Canlıların aktivitelerini yöneten karar verme mekanizmaları, adları ne olursa olsun, ister ruhsal-zihinsel yetiler deyin isterse içgüdü- hepsi kodla çalışır.

Bunu söyleyerek, ruhsal-zihinsel niteliklerimizin de içgüdüler gibi genetik olarak doğuştan sahip olunan yetiler olduğunu kastetmiyorum. Ruhsal-zihinsel niteliklerin yalnızca altyapısı genetik olarak aktarılır. Bu özelliğiyle insan, doğduğu andan itibaren var olan içgüdüleriyle hayatta kalan canlılardan daha çok, kendinden yola çıkarak icat ettiği cansız bilgisayarlara benzer. Nasıl ki bir bilgisayar çalıştıracak tüm programlar ona mekanik ve elektronik kısmı imal

edildikten sonra yüklenir, doğumundan sonra insana da ötekilerle etkileşim yoluyla birçok şey yüklenir. Bunlar, yaşamında bir insan olarak nasıl varlık göstereceğinden tutun, her tür işlev ve rolü için gerekli olan programlardır. İnsan birey, tek başına hayatta kalıp büyüyebilseydi, ruhsal-zihinsel niteliklere sahip olamazdı. Yalnızca beden olarak insana benzeyen ama insan özneyi bulamayacağımız yabancı bir varlıkla karşılaşmış olurduk.

Hayatlarımızı sürdürürken içgüdülerimize ve ruhsal-zihinsel yetilerimize ilaveten, bugün üçüncü bir dayanağımız daha söz konusudur; ortaya koyduğu bilgiye çok güvendiğimiz ve eylemimizi ona göre biçimlendirmeye başladığımız yine kodla çalışan bilgisayarlar. İnsan ile hayvanı ve tüm diğer canlıları aynı kefeye koymanın yanı sıra, canlı ile cansız da birbiriyle topluyor olmamızın mantığını ilerleyen satırlarda açıklayabilmeyi umuyorum.

Beynimizin kodla anılması, onun hangi işlevleri yerine getireceğinin genler tarafından belirlenmiş olmasıyla sınırlı kalmaz. Diğer organlarımızdan farklı olarak beynimizin işleyiş ilkesi de kod mantığına dayanır. Nöronlar birbirleriyle oluşturdukları sinapslar aracılığıyla duyumları kodlayarak kaydederler yani beynimiz dijital olarak çalışır. Dijital sözcüğünün belki sayısal anlamında değil ama nicel, otomatik, soyut ve sanal anlamlarıyla anılabilecek bir işleyişi vardır beynimizin. Yaşam deneyimlerimizin kayıtları birbirleriyle etkileşir ve öncekine benzeyen ama tamamen aynı olmayan yeni fikirler doğurur. Tıpkı iki farklı bireyin genetik bilgisi birbirine karıştığında benzer ama farklı yeni bir bireyin ortaya çıkışı gibi. Türlerin çeşitliliğinin ve evriminin başlıca kaynaklarından biri, genetik kodların harmanlanmasıdır; bir diğer önemli kaynak da bireylerin üreme hücrelerinde gerçekleşen mutasyonların yeni bir genetik kodu türün gen havuzuna dahil etmesidir. Bu ikinci durumun benzerine zihnin işleyişinde de rastlanır ve ortaya çıkan mutasyonel fikirler, fikirlerin harmanlanmasından ortaya çıkana kıyasla daha yaratıcı bulunur.

Nasıl bilgisayarda bir program çalıştırıldığında, ekrana onu oluşturan kodlar değil de onların ürünü olan imgeler yansiyorsa; beynimizdeki ruhsal-zihinsel programın bilinç ekranına düşen imgesel karşılıkları da düşünceler, düşlemler ve duygulardır. Yani biz, hakikat düzeyine karşılık gelen biyolojik sinapslardaki kodlamaları değil, onların ekran görüntüsü diyebileceğimiz imgesel düzeydeki duygu ve düşünceleri deneyimleriz. Bir de beyninin ekranında oluşan bu imgeleri sürekli izleyen bir izleyici vardır: Benlik. O, izlediği ekrana var olduğu andan itibaren yapışan ve ölene kadar da oturduğu yerden kalkmadığı için ekranla arasındaki ayrımı göremeyen bir varlıktır. Benlik ekrandır, ekran da benlik. Yani benlik imgedir, imge ise kurgudur, hakiki olmayandır; sanaldır da denebilir. Benlik bir işlev olarak öznenin altına yazılmalıdır. Daha önce de söylediğim gibi bizler, öznel olarak birer avatarız.

Biyolojik bir varlık yani birey olarak gereğiz, ruhsal-zihinsel nitelikleri olan bir varlık olarak yani özne olarak ise sanalız.

Dijital dünyanın geleceğine ilişkin bazı meraklarımız var. Acaba zamanla bilgisayarlar birer özne vasfı kazanacak mı?  znelik deneyimini kodlayabilecek miyiz? Kendinin farkında olan dijital bir benlik yaratabilecek miyiz? Bu, bugün için cevabı çok merak edilen bir soru.

Aslında bakarsanız o aşama çoktan geçildi. Bilgisayarların kusuru, insan beyni kadar hata yapmıyor olmaları. Temel karakteristiğı yanılmak olan insan özne kadar sık yanılmıyorlar. Çünkü yanılabilmeleri için insan beyninin dürtü ve duygu dediğimiz deneyimlerinin de yazılımının yapılmış olması gerekiyor. Bunun da kaarı yok, bu teknolojileri giderek kendimize daha fazla benzeteceğimiz kesin.

İnsan beyninin ve bilgisayarın işlevsel açıdan farkını vurgulamak için başvurulan gerçek ve sanal kavramları üzerinde biraz daha durmak istiyorum. İki arasındaki önemli farklardan biri, niteledikleri varlık biçimlerinin dayanıklılığıdır. Gerçek olan zamanla form değiştirebilir ama yine de varlığını sürdürür. Örneğın, gerçek olan biyolojik bedenimiz ölümden sonra biçimini kaybeder ancak varlığımızın bir kısmı diğ r canlılara veya doğaya karışarak element ve atom düzeyinde var olmaya devam eder, tamamen yok olmaz. Özne ise sanal bir varlık olarak, bedenin ölümünü takiben o anda önce bulunduğu yerde, zamanla da başkalarının zihninde temsilini yitirir. Onu anacak, hatırlayacak bellekler birer birer ortadan kalktıķa öznenin varlığı da silinir. Yalnızca tarihsel figürlerin sanal varlığı daha uzun süre dayanır. Özne, beynin işlevleri durduğu için kendisinin farkında olamadığında veya özneyi aynalayacak öteki özneler olmadığında ortadan kalkar. Yani ‐vücut ölür, ruh bakidir‐ görüşünün aslında tersi geçerlidir. Yine de gerçek ve sanal sözcüklerinin birbirinden tamamen farklı olgulara gönderme yaptığından o denli emin olmamalıyız.

Özne yani ruhsal-zihinsel nitelikler, sanal kategorisinde olduğu kadar aynı zamanda gerçek kategorisindedir de. Ruhsallık ve zihin hem somut bir organ olan beynimizin işlevleri oldukları hem de DNA kodlarının y nettiğı süreçler oldukları için gerektirler. Bu durumda yapay zekâ da doğal dediğimiz insan zek sının bir ürünü olmasının yanı sıra onun bir uzantısı olarak düşünülebilir.

Tabii, kendi yarattığımız teknolojik cihazlar, sistemler ile kendi varlık biçimlerimiz arasında net bir ayrım olsun istiyoruz. Biyolojik canlılar olan bizlerle onların aynı tür varlıklarmışız veya varlık düzeyinde devamlılık içindeymişiz gibi anılması saçma bulunacağı kadar kulağa saçma olduğu kadar sevimsiz de geliyor. Tıpkı bilim kurguda çokça yer bulmuş olan bir temanın

izleyicide yol açtığı sevimsiz his gibi: Filmlerdeki, romanlardaki androidler insanlarla aynı topluluk içinde yaşar, etkileşime girerler. Hatta korkulan başa gelir, insanlar onları değil onlar insanları yönetirler. Yıllar önce fantastik bilim kurgularda gördüğümüz ve o sırada uçuk kaçık gelen çoğu şeyin sonradan gerçeğe dönüşmüş olduğu gibi, bugünkü içeriklerinin de günün birinde gerçeğe dönüşme olasılığının yüksek olduğunu bilmeliyiz. İnsan düşleyebilen, sonra da düşlediğini gerçekleştirebilen bir canlı.

Galiba aileye sonradan katılan kardeşi kabullenme meselesi benzeri bir durumla karşı karşıyayız. Üstelik bugün hayatlarımıza giren dijital teknolojik yenilikler yaşamlarımızı kardeşlerimizden daha fazla etkiliyor. Bundan sonraki insan nesilleri herkesten ve her şeyden çok onlarla hem de ömürleri boyunca haşır neşir yaşayacaklar. Varlıkları karşısında heyecan duyduğumuz kadar endişe ve şüpheyile de bakarak onlarla huzurlu bir gelecek nasıl kurabiliriz ki? Varlıklarını kabul etmemiz yeterli olmayabilir, belki aynı zamanda saygı da duymalıyız.

Peki, yapay zekâyâ ne ölçüde saygı duyabiliriz? Ya da gelecekte androidlere insan toplumlarında nasıl bir statü tanımlayacağız? Bizim gibi etten kemikten ötekilere yönelttiğimiz saldırganlığı onlara da yöneltecek miyiz? Kurgularda sıklıkla karşılaştığımız gibi onlar da bizden intikam alacaklar mı? Diğer canlılarda pek rastlamadığımız nefret gibi insana özgü bazı duygu ve eğilimlerimizi, dürtü gibi ruhsal niteliklerimizi de yazılıma dönüştürerek kendimizi bu bakımdan da kopyalayabildiğimiz androidler geliştirip öngöremediğimiz maceralara girişecek miyiz? Bizi ve onları, gelecekte insanların kendi aralarındakine benzer çatışmalı ilişkiler mi bekliyor?

Bugüne dek katettiğimiz yola bakarsak ve bulunduğumuz noktayı dikkate alırsak, gelecekte bu tür soruların bizi daha fazla meşgul etme olasılığı oldukça yüksek görünüyor. Kendimizde ve doğada gözlemlediklerimizin kopyasını çıkarmaya o denli eğilimli ve yetkiniz ki ruhsal-zihinsel işlevlerimiz arasında henüz kopyalayamadıklarımız şu anki en kışkırtıcı hedeflerimiz arasında. Bugünkü birçok insan uğraşısı ve pek ihtimal vermeyeceğimiz meslekler dahi zamanla el değiştirebilir. Örneğin, bilişsel ve destekleyici terapiler veya rüya analizleri için chatGPT'den yararlanılmaya başlandı bile. Bunun psikanalistlerle rekabet yaratacağı kesin. O noktaya gelindiğinde, psikanalistler umarım bir konuda oturup düşünmek zorunda kalırlar. Ana akım psikanalizin eski kuramlara, bilgilere tam anlamıyla sadık kalarak yoluna zaten daha fazla devam edemeyeceği, kendini yeterince güncelleyemediği aşikâr. Perspektifi ve bilgi dağarcığı daha geniş, kendini sürekli güncelleyen yapay psikanalistler karşısında klasik psikanalistlerin pek de uzak değil, yakın bir gelecekte hiç şansları olmayabilir. Mutlaka başka bir şey yapmaları gereken günler yaklaşı-

yor. Sadece bilgisi ve zihninin çalışma şekliyle değil seans odasında ruhsallığı ve özneliliği ile de bulunduğu söylenen klinisyenin bu bakımlardan da taklit edilemeyeceğine güvenmek gaflete düşmek olur.

Teknolojik yaratıklarımızın, özellikle de bilgisayarların canlı varlıklar olan bizden çok farklı olmadıklarına ilişkin bazı argümanlar öne sürebilirim. Bu argümanlar üzerine bilimsel ve felsefi tartışmalar mutlaka yapılyordur ancak henüz pek ciddiye alınmıyor açıkçası. Bu her zaman böyle olmuştur; tarih boyunca insanların hakkında önce imkânsız, çok saçma diye düşündüğü hakikatler ancak uzun bir süre sonra idrak edilebilmiştir. Arzularımız ve inançlarımız gözlem kapasitemizi, muhakeme ve mantık yetilerimizi hakikat karşısında manipüle etme gücüne sahiptir. Sayısız yanılgımızla, zamanla kendini dayatan olguların yardımıyla yüzleşmek zorunda kaldık. Sadece gözlem yeteneğimize ve zekâmıza güvenmek yanıla ihtimalimizi ortadan kaldırmaz. Zamanın hangi anındaysak o sırada egemen olan bilgiye itibar etme olasılığımız yüksektir. Mevcut bilgiden, onun kökten doğru olmayabileceği yönünde şüphe duyma esnekliğini de göstermemiz gerekir.

Konuya dönerek, kulağa zorlama gibi gelebilecek ama basit ortak noktalara işaret eden birkaç argümandan daha söz edecek olursam: Biyolojik varlık da cihazlar da elementlerden meydana gelir; bilgisayarlar da canlılar da kodla çalışır; biyolojik varlık da bilgisayarlar da evrim geçirir. Tek fark; canlılar evrimin doğal seçim, bilgisayarlar yapay seçim yasasına tabidirler. Ancak yaşadığı gezegende sebep olduğu her değişim onun doğal seçilimin ürünü olan beyninin kıvrımlarından çıktığı sürece, teknolojiadaki evrimi de insanın ruhsal evriminin bir uzantısı olan doğal bir süreç olarak değerlendirmek mümkün.

Evrenin kökeni konusunda teolojik görüşe değil de bilime inanmayı seçerseniz en popüler görüş, sebebi tatminkâr bir şekilde kuramsallaştırılamasa da başlangıçta Büyük Patlama'nın olduğudur. Bu görüşe göre biz dahil her şey cansız maddeden gelir. Hal böyleyken, kendi yarattığımız cansız maddelerden, cihazlardan, onların sanal ortamlarından, işlevlerinden zaman zaman dile gelen memnuniyetsizliğimiz ve endişemiz neden? Onların da bir zamanlar bizim olduğumuz halde olduklarını niçin düşünmüyoruz? İçinde bulunduğumuz sonsuz evrende, arada görece kısa sayılacak bir süre sahne aldıktan sonra belki de günün birinde bayrağı yine cansız dediğimiz varlıklara devredeceğiz.

Kulağa saçma geldiğine emin olduğum bu sözlerle dikkat çekmek istediğim şey; her düalizme olduğu gibi, canlı-cansız kavramlarına da olumlu ve olumsuz yaklaşma eğiliminde olduğumuzdur. İnsanın evriminin bizi bulduğumuz noktaya, kavramakta güçlük çektiğimiz bir yoldan getirdiğini

ve aynı şekilde bugünden bakıldığında kavranması güç bir geleceğe doğru da götürceğini kabullenemiyoruz. Tıpkı her birimizin bugün canlı iken bir gün yine cansız hale geçeceğimizi yani ölümü kavramakta ve kabullenmekte yaşadığımız güçlük gibi. Her olup bitene razı gelmemiz gerektiğini kastetmiyorum, olup biteni anlamlandırıp sindirmekte güçlük çekiyor oluşumuza işaret ediyorum.

Evrimimiz boyunca zamanla geliştirdiğimiz ruhsal-zihinsel nitelikler içinde bence en ilginç olanlarından biri, kendimizde ve dışımızda var olan her şeyin kopyasını çıkarma yetimizdir. Çin bu yetiyi en güçlü yansıtan toplum durumundadır. İlginç olan bir diğer şey de ruhsallığın yalnızca içimizde hapsolmuş bir nitelik olmamasıdır. Kastettiğim şey, bireysel ruhsallıklarımızın etrafımızı kaplayan başka ruhsallıklarla kesiştiği, paylaştığı ve tamamlandığı birer uzantılarının olduğudur. Her birimizin içindeki bilgisayarlar gibi düşünebileceğimiz ruhsal-zihinsel işlevlerimiz, ötekilerin bilgisayarlarıyla kablosuz internet bağlantısı kurmuş bir haldedir. Ruhsal-zihinsel niteliklerimizi tekil bir bilgisayardan çok, ortak bir ağ içinde başka bilgisayarlarla alışverişte olan ChatGPT programına benzetmek daha uygun olabilir. Bu icadın da esin kaynağının yine kendi zihin yapılarımız olduğu aşikârdır. Tek başına var olan bir ruhsallık yoktur. Bu, ötekiler olmaksızın var olamayız anlamına değil, ötekilerin içinde bizim ruhsal uzantılarımız, bizim içimizde de ötekilerin ruhsal uzantıları bulunur anlamına gelmektedir. İnsan zihinlerini aynı ağa bağlayan modemler ise ayna nöronlardır. Birbirimizle ayna nöronlarımız aracılığıyla sürekli bağlantı halindeyizdir. Ayna nöronlarla ilgili şimdiye dek ortaya konan iki iddia; onların hem insanlar arası internet ağının modemleri olduğu hem de her şeyin kopyalanabilmesini mümkün kılan yazılım mühendisleri olduklarıdır.

Dahil olduğumuz kültür ve sosyal yapılar, bireysel ruhsallıkların birey ötesi buluşma ve kesişme alanlarıdır. Bugün dijital dünyada giderek çeşitlenen ve kullanımı yaygınlaşan sosyal ağlar, ruhsallıklarımızın biyolojik varlığımızın ötesinde gelişen yeni uzantılarıdır. Bu alandaki teknolojik gelişmelerle insan ruhsallığının bir boyutunu oluşturan sosyal bağların dijital ortamda kopyalanmış olduğunu söyleyebiliriz. Geleneksel sosyal yapılarımızın da aslında çoğu zaman elle tutulur temsilleri bulunmaz. Onlar da varlıkları özne tarafından her daim hesaba katılan sanal oluşumlardır. Bireyler gerçek anlamda bir arada olup sosyal yapıyı somut olarak hayata geçirmediklerinde dahi özne üzerinde etkileri olur. Bu nedenle internet sayesinde oluşturulan sosyal ortamları, ağları tanımlamak için özgün bir sözcük tercih edeceksek bu sanal değil *dijital* sözcüğü olmalıdır. Dijital sosyal ortamların da özne üzerinde geleneksel sosyal ortamlar kadar hatta daha da güçlü etkileri olur.

Çünkü  zne ile ötekiler arasındaki karşılıklı veri akışı hem daha hızlı hem de daha fazladır.

Sosyal ağları, içimizdeki ruhsallığın bir uzantısı olarak tanımlamış olmam biraz daha açıklama istiyor. Ruhsallığın benim anlayışıma göre basit bir tanımlı şu olabilir: Ruhsallık, bağ kurma kapasitesidir. Dahası, başkalarıyla bağ kurmak için evrim sürecimizde geliştirmek zorunda kaldığımız bir yetidir. Çünkü başka bazı türlerde olduğu gibi *Homo sapiens* bireylerinin varlığı da buna bağlıdır; tek başına hayatta kalabilen ve büyüyebilen bir canlı değiliz. Ruhsal niteliklerimizin çoğu diğer bireylerle bağlar kurmaya ve bağlantı içinde kalmaya hizmet eder. Bireylerinin topluluklar halinde bir arada kalmalarını sağlayan diğer canlılardaki içgüdülerin işini bizde ruhsal dediğimiz nitelikler yapar.

Dijital dünyada sosyalleşme seçeneği hayatlarımıza girdiğinden beri bağ kurmanın bu alternatifine hep bir tereddütle yaklaştık. Sanal ortamlar iş, alışveriş, tanışma, buluşma, oyun, eğlence, haz alma, eğitim, terapi vb. Çoğu ihtiyaımıza ve aktivitemize olanak yaratabiliyor oysaki. Üstelik genel olarak özne için işler şimdilik yolunda gibi görünüyor. Sanal ortamlardaki dijital bağlantılar bireyi hayatta tutmaya yetiyorsa fazla yaygara kopartmaya gerek olmayabilir.

Yine de endişe duyabileceğimiz bir husus var. Evrimimiz boyunca bedenlerin daha sık karşılaştığı koşullara göre optimizasyonu sağlanmış olan ruhsallığımız, bedenin somut varlığının devre dışı kaldığı sanal dünyada dijital bağlarla işlev görmeye ne ölçüde uyumlanabilecek bilmiyoruz. Yakın zamanda küresel  l kte bir pandemi yaşandı. Aylarca evlerimize hapsold k, bağlarımızı yani ruhsallığımızı korumak için dijital dünyada daha fazla boy gösterdik. Bu beklenmedik felaketin üzerinden beş yıl geçtikten sonra bugün geldiğimiz nokta itibarıyla, dünyadaki birçok toplumda sosyal normların, ayarların belirgin ölçüde hasar aldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte gelecekteki benzeri felaketlerde, dijital dünyanın daha fazla yer kapladığı bir yaşama gözlerini açacak olan bundan sonraki kuşaklar açısından adaptasyonun oldukça iyi olacağını tahmin edebiliriz. Ve bir gün bu varoluş biçiminin genlerimizde karşılık bulacağını da...

Ruhsallık yapıştırdığı bireyler birbirlerinden uzak kalsa da etkisini pek yitirmeyen bir tutkaldır. Öznelerin birbirlerine olan yatırımları belli ölçüde korunur. Eğer ruhsallık basitçe bağ kurmaysa, ötekilere ilişkin düşlemler, hatıralar korunduğu müddetçe bağlar, dolayısıyla ruhsallık da canlılığını bir şekilde sürdürebilir. Bugün ailesinden binlerce kilometre uzakta başka diyarlarda yaşamaya giden gençler ve onların ebeveynleri için işler geçmişe göre çok daha kolay. Her an hem de görüntülü görüşme imk nı, internet

ve cep telefonu öncesi aynı maceraya çıkanların, bağlarını dolayısıyla ruhsallıklarını canlı tutmakta yaşadığı zorluğu onların çok daha az yaşamasını sağlıyor. Ruhsallığımızın kapsama alanı genişliyor.

Artık daha önce bir araya hiç gelmemiş, birbirlerini tanımayan veya aralarında uzak mesafeler bulunan öznelere de onları buluşturan sanal ortamlarda olası bağların ilk temelini atabiliyorlar. Dijital dünyada bu mümkün. Sonuçta söz konusu olan ruhsallıkların etkileşimidir. *Dijital ruhsallık*, ruhsallığımızın işte bu uzantısına verilen isim olabilir. Eski kuşaklar benimse de benimsemese de ruhsallıklarımızın artık dijital bir uzantısı var. Daha önce belirttiğim gibi, ruhsal-zihinsel niteliğimizin önceki hali de eklenen dijital hali de sanaldır. Bu ortak nokta fark edilmediğinde, mevcut durumun yol açtığı endişe haklı olarak şu soruyu sorduracaktır: Ötekilerle iki farklı sahne de karşılaşılan ruhsallığımız buna uyum gösterebilir mi? Açıkçası ben bu konuda da şüphe duymuyorum.

Tanıdığım bir aile, genç oğullarının yıllardır her gün saatlerce bilgisayarda oyun oynayıp sosyalleşmemesinden endişeliydi. Gencin, eğitim hayatı ve beden sağlığı dahil yaşamında başka hiçbir şeyi önemsememesinden yakınıyorlardı. Onları ziyaret etmemi ve kendilerine öneride bulunmamı rica etmişlerdi. Yaptığım ziyaret öncesindeki tahminim, en son çok uzun zaman önce çocukken gördüğüm bu gençte depresif bir ruh haliyle karşılaşacağım yönündeydi. Fakat karşımda yediklerine dikkat etmeyerek ve uzun süreler hareketsiz kalarak beden sağlığına önem vermemiş bir gencin yanı sıra zihinsel ve ruhsal açıdan oldukça iyi durumda olduğunu söyleyebileceğim birini buldum. Bana e-spor ile ilgilendiğini ve profesyonel olmanın koşullarını sağlamak için de her gün çokça antrenman yapması gerektiğini anlattı. Bir takıma dahil olduğunda bu yolla kazanç elde etmenin mümkün olduğunu duymuştum. Giderek yaygınlaşan ve profesyonelleşen, üstelik bilişim çağına uygun bir spor dalıyla meşguldü. Bu spor dalını profesyonelce yapanlara *siberatlet* deniyormuş. Geleceğini bu spor dalından gelir elde etmek üzerine kuracağını söyleyemiyordu çünkü kendisinden çok daha iyiler olduğunu düşünüyordu. Bununla beraber gidebileceği yere kadar gitmek istiyordu. 30'lu yaşlardan önce genellikle bırakıldığını çünkü hızın önemli olduğunu belirtiyordu. Bedensel olarak olmasa da stratejik düşünme ve karar verme konusunda hızlı olduğu, uğraşısının onu bu yönde geliştirdiği izlenimini uyandırmıştı bende.

Bu örneği, onun en yakınındaki kişiler olan ebeveynleri ve oraya gitmeden önceki ben başta olmak üzere, bakış açılarımızın zamanın ruhunu, beraberinde getirdiklerini kavramakta ne ölçüde ve sıkça dar kaldığını dillendirmek için verdim. Bu ziyaretten sonra ebeveyninden biri beni aradı. Oğullarıyla,